

کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران (بررسی کیفی و کمی)

حسین قدرتی^۱

خلیل اله سردارنیا^۲

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف بررسی کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران و ارائه پیشنهادها و راهکارهایی برای رفع کاستی‌ها انجام شده است. **روش:** این مطالعه به صورت تلفیقی با دو روش کیفی و کمی (پیمایشی) انجام شده است. جامعه آماری، کلیه دانشجویان کارشناسی ارشد (در مرحله پایان‌نامه) و دانشجویان دکتری علوم سیاسی دانشگاه‌های دولتی اند. **یافته‌ها:** کاستی‌های پژوهشی از نظر دانشجویان و انتظارات آنها در این حیطه از میانگین بالاتر است و پاسخگویان عمدتاً پژوهش‌های این رشته را دارای کاستی‌هایی همچون کمتر کاربردی بودن، کم‌توجه به مسائل و چالش‌های اساسی جامعه و سوبه عمدتاً نظری و تاریخی ذکر کرده‌اند. بین متغیرهای عضویت مدنی و میزان بحث در مورد مسائل سیاسی اجتماعی و متغیرهای وابسته کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی دانشجویان، رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد. **نتیجه‌گیری:** در عصر کنونی، حیات بشری در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به طور فزاینده‌ای به دانش و پژوهش‌های بنیادین و کاربردی وابسته شده است و این دو نقش مهمی در ارتقای اقتدار ملی کشورها دارند. طراحی و انجام پژوهش‌های روشمند، بنیادین و کاربردی در توسعه کشورها، اهمیت شایان توجهی داشته‌اند. گرچه در سالهای اخیر، در پژوهش‌های علوم سیاسی، پیشرفتهای خوبی حاصل شده، اما با وضع مطلوب، فاصله نسبتاً زیادی هست که بایستی کاستی‌ها رفع شوند.

واژگان کلیدی: ایران، پژوهش‌های علوم سیاسی، کاستی‌ها، انتظارات، دانشجویان.

◆ دریافت مقاله: ۹۴/۰۷/۱۹؛ تصویب نهایی: ۹۵/۰۲/۱۰.

۱. دکترای جامعه‌شناسی، استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه حکیم سبزواری.

۲. دکترای علوم سیاسی، دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول) / نشانی: شیراز، میدان ارم، پردیس ارم، دانشکده حقوق و

علوم سیاسی / شماره: ۰۷۱۳۶۲۸۷۳۱۱ / Email: kh_sardamia@yahoo.com

الف) مقدمه

رشد و گسترش دانش و مرزهای آن تا حد زیادی مرهون دغدغه‌های علمی-تحقیقاتی و تعهد صادقانه پژوهشگران و دانشمندانی بوده است که به علم و تحقیق، به صورت ماهوی نگاه کرده‌اند نه ابزاری. تحقیق و دانش در حکم سنگ بناهای اصلی برای استمرار حیاتند و انحراف از آنها در حکم مرگ و قطع حیات است. امروزه، اقتدار ملی کشورها عمدتاً متأثر از جایگاه علمی و تحقیقاتی است و دستاوردهای علمی و تحقیقاتی به اصلی‌ترین نشانگان مباهات و افتخارات ملی در عصر کنونی تبدیل شده‌اند. *دانیل بل* در کتاب «فرارسیدن جامعه فراصنعتی»، بر این باور است که در جامعه فراصنعتی^۱ در تمایز با جامعه صنعتی، دانش منبع اصلی قدرت است نه ماشین‌های صنعتی (کیوستو، ۱۳۷۸: ۶۷). *دانیل بل* و *هربرت شیلر* بر این نظرند که امروزه دانش و تحقیقات به اصلی‌ترین پایه و بنیاد اقتصاد مدرن تبدیل شده‌اند (ویستر، ۱۳۸۲: ۲۱-۲۰). *آلویز و هاییدی تافلر* بر این باورند که اقتصاد و حیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی امروز، به شکل بی‌سابقه‌ای به تخصص، دانش و تحقیقات بنیادی و کاربردی وابسته شده است (تافلر، ۱۳۷۶: ۵۰-۴۲). اما در این بین، تحقیق و پژوهش در علوم اجتماعی و سیاسی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است. از آنجا که در جهان کنونی، بحرانها و چالشهای سیاسی و اجتماعی به صورت تصاعدی گسترش می‌یابند، لذا انجام تحقیق و پژوهش در این عرصه‌ها بیش از گذشته اهمیت یافته است. «تحقیقات مسئله‌بنیاد»^۲ می‌توانند نقش مهمی در رفع چالشهای جامعه داشته باشند.

ارتباط نسبتاً ضعیف بین مراکز پژوهشی دانشگاهی و برون دانشگاهی با نهادهای حکومتی و اجرایی به مثابه یک واقعیت ناخوشایند در ایران بوده است. پژوهشهای موجود در علوم سیاسی ایران، از کاستی‌های جدی برخوردارند که از آن جمله می‌توان به رویکرد عمدتاً تاریخی و غیر کاربردی در اکثر تحقیقات، کم‌توجهی به مسائل و چالشهای سیاسی و اجتماعی جامعه و توجه کمتر به پژوهشهای بین رشته‌ای اشاره کرد. این کاستی‌ها با دو ویژگی مهم رشته علوم سیاسی؛ یعنی پویایی و بین رشته‌ای بودن آن، تناسب چندانی ندارند. در بین کاستی‌های یاد شده، غیر کاربردی بودن و کم‌توجهی به بحران‌کاوی و شناخت چالشهای سیاسی-اجتماعی، بیشتر مشهود بوده‌اند.

این تحقیق به صورت تلفیقی با دو روش تحقیق کمی-پیمایشی و کیفی انجام شده است. در بُعد کیفی، هدف از انجام تحقیق، بیان کاستی‌های موجود در تحقیقات علوم سیاسی ایران و بیان انتظارات یا ضرورتها در تحقیقات علوم سیاسی ایران است. علاوه بر آن، نگارندگان از روش پیمایشی برای بررسی

1. *Post-Industrial Society*
2. *Problem-Based Researches*

کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران ۲۴۹

انتظارات و کاستی‌های پژوهشی در علوم سیاسی ایران نیز استفاده کرده‌اند تا از این رهگذر، ارزیابی دقیق و کمی از موضوع با نظرخواهی از خود دانشجویان صورت گیرد.

در این تحقیق، مهم‌ترین پرسشها عبارتند از:

۱. مهم‌ترین کاستی‌های پژوهشها در علوم سیاسی ایران چه هستند؟

۲. مهم‌ترین انتظارات دانشجویان در ارتباط با پژوهشهای سیاسی چه هستند؟

در این نوشتار با روش کیفی، کاستی‌های پژوهشها در علوم سیاسی همچون غیر کاربردی بودن، کم‌توجهی به چالشها و بحران‌های جامعه و کم‌توجهی به پژوهشهای بین‌رشته‌ای بودن مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

با رویکرد روشی پیمایشی، مهم‌ترین فرضیه‌های تحقیق عبارتند از:

۱. انتظارات پژوهشی دانشجویان علوم سیاسی عمدتاً معطوف به تحقیقات کاربردی پیرامون بحرانها و چالشهای سیاسی و اجتماعی جامعه ایران است.

۲. بین عضویت در یک یا چند تشکل مدنی-صنفي و انتظارات پژوهشی دانشجویان ارتباط معناداری وجود دارد.

۳. بین متغیر مشارکت عملی دانشجویان در مباحث سیاسی-اجتماعی و انتظارات پژوهشی آنان ارتباط مثبت و معناداری وجود دارد.

ب) پیشینه و ضرورت

در ارتباط با نقد روشها و محتوای پژوهشهای موجود در علوم سیاسی ایران تعداد نسبتاً قابل توجهی از مقالات و سخنرانی‌ها وجود دارند که بخش قابل توجهی از آنها در سومین همایش انجمن علوم سیاسی ایران در سال ۱۳۸۷ ارائه شده‌اند. لذا برای جلوگیری از تکرار و طولانی شدن نوشتار، بخشی از این نقدها در گفتار مربوط به کاستی‌ها مورد استناد قرار می‌گیرند. در مجموع، با عنایت به دلایل ذیل، انجام این پژوهش، ضروری به نظر می‌رسید:

۱. بررسی‌ها یا مطالعات یاد شده عمدتاً به صورت سطحی و با روش گزارش‌دهی انجام شده‌اند و از محتوای جدی و تحلیلی برخوردار نبوده‌اند.

۲. در ارتباط با کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی از دید دانشجویان علوم سیاسی ایران، پژوهش کمی و پیمایشی با این کیفیت و جامعه آماری صورت نگرفته است.

ج) کاستی‌های موجود در پژوهش‌های علوم سیاسی ایران

۱. کمبود مطالعات میدانی و کمی

اگر مقایسه‌ای بین علوم سیاسی و سایر رشته‌ها در حوزه علوم اجتماعی ایران صورت گیرد، کمبود مطالعات تجربی و میدانی به شدت احساس خواهد شد. بخش عمده‌ای از مقالات تألیف شده در این رشته، یا حاصل مطالعه تجربی و کمی نویسندگان نیستند یا صرفاً در حد محدودی به داده‌های موجود آماری استناد می‌شود. پژوهش‌های آماری-کمی با تأکید بر مسائل جدید در ایران، ۶/۴ درصد از حجم مقالات علوم سیاسی ایران را تشکیل داده‌اند (سید امامی، ۱۳۸۹: ۶۲-۶۱). ابولفضل دلاوری با بررسی نشریات تخصصی در علوم سیاسی ایران در فاصله سالهای ۵۸-۱۳۴۹، ۷۵-۱۳۶۶ و ۸۵-۱۳۷۶ به این نتیجه می‌رسد که از بین کل مقالات بررسی شده در سه مقطع زمانی یاد شده، به ترتیب سه، شش و هشت درصد از مجموع مقالات آنها از ارزش پژوهشی برخوردار بوده و تعداد بسیار زیادی از آنها ارزش پژوهشی نداشته‌اند. (دلاوری، ۱۳۸۵)

البته تأکید بر اهمیت پژوهش‌های آماری و میدانی به معنای نادیده گرفتن سودمندی روش‌های کیفی و غیر علمی بودن آنها نیست؛ چرا که بسته به موضوعات متعدد، استفاده از روش‌های کیفی در حال حاضر و آینده، گریزناپذیر است اما نمی‌توان منکر ضرورت استفاده از روش‌های میدانی و کمی در ایران شد. نکته شایان ذکر آن است که استناد به شواهد تجربی ضرورتاً به معنی پذیرش معرفت‌شناسی تجربی و اصول فلسفی تجربه‌گرایی نیست. در همین راستا گفتنی است که مکتب فرارنگرایی در پاسخ به اعتراضات وارده به تقلیل‌گرایی تجربی و آماری مکتب رفتارگرایی، بر ترکیب روش‌های کمی و کیفی و گریزناپذیری روش‌های کیفی در علوم سیاسی انگشت گذاشت (سید امامی، ۱۳۹۲: ۶۸). از زاویه دیگر، با وجود اهمیت فراوان مباحث شناخت‌شناسانه نوین و اهمیت نقدهایی که به روش‌های تجربی در ایران و جاهای دیگر وارد می‌شود، نمی‌توان حداقل‌های روش‌شناختی تجربی و میدانی را نیز نادیده گرفت. (سلیمی، ۱۳۹۲: ۸۲)

۲. کم توجهی به نقد به معنای عام و نقد خاکستری به معنای خاص

یکی از کاستی‌های جدی در پژوهش‌ها و آثار علوم سیاسی ایران، آن است که در حد انتظار مطلوب به نهادینه‌سازی نقد علمی توجه نشده است. آفت و کاستی جدی آن است که نقدها عمدتاً بر مبنای سیاه و سفیدنگری مطلق و به دور از «فرهنگ نقادی خاکستری» بوده‌اند؛ به این معنی که در کنار نقاط ضعف، انصاف ایجاب می‌کند که نقاط قوت نیز گفته شوند. در بخش قابل توجهی از تحقیقات تاریخی، سنت نقد خاکستری، کمتر مورد توجه بوده است. در ادبیات سیاسی تاریخی، یا قهرمان‌سازی یا قهرمان‌سوزی کرده و «حافظه تاریخی» را لکه‌دار کرده‌ایم.

تقوی و ادیبی (۱۳۸۹) با تمرکز بر ضعف سنت نقد در پژوهش‌های علوم سیاسی، در مطالعه‌ای میدانی، مقالات ۲۸ مجله تخصصی علوم سیاسی در بازه زمانی ۸۷-۱۳۸۰ را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند

کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران ۲۵۱

که از مجموع ۵۹۶۸ عنوان مقاله، تنها ۴۸۹ عنوان؛ یعنی ۸/۲ درصد از کل مقاله‌ها به موضوعات انتقادی در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی مرتبط بوده‌اند. لذا مقالات انتقادی وزن کمی و کیفی بسیار پایین داشته‌اند.

۳. غالب بودن رویکرد روشی تاریخی

شاید بتوان گفت که رویکرد و روش تاریخی بر تعداد قابل توجهی از پژوهش‌های سیاسی حاکم بوده است. البته باید پذیرفت که بین علوم سیاسی و تاریخ، ارتباط ناگسستی وجود دارد و نمی‌توان انکار کرد که ریشه‌یابی بسیاری از تحولات و از جمله جنبش‌های اجتماعی که در حال حاضر رخ می‌دهند، همگی دارای عقبه و ریشه‌های تاریخی درازمدت‌اند. با این وجود، از این منظر می‌توان به پژوهش‌های علوم سیاسی ایرادهایی گرفت که عبارتند از: ۱. برجستگی زیاد رویکرد تاریخی و کم توجهی به رویکردها و روش‌های دیگر؛ البته در سال‌های اخیر، این کاستی مورد توجه واقع شده و تعدادی از پژوهشگران سیاسی به سمت روش‌های بدیل دیگر رفته‌اند. ۲. کم توجهی به ترکیب رویکردهای تاریخی و جامعه‌شناختی؛ ۳. تکرار نسبی با نوآوری کمتر در پژوهش‌های تاریخی.

۴. نبود یا ضعف ارتباط و تعامل بین پژوهشگران علوم سیاسی و عرصه تصمیم‌گیری و حاکمیتی

نسبت بین علم و عمل یا به تعبیر اندیشمندان قدیمی بین حکمت نظری و عملی، از مجادله‌های پایان‌ناپذیر بوده است. علم سیاست به ویژه از منظر تلقی غالب بر آن به مثابه «فن و تکنیک»، از علمی است که می‌تواند دارای بیشترین ارتباط با حکومت، حکمرانی و پویش‌های سیاسی و تصمیم‌گیری باشد. در ایران به دلایلی چند، بین علم سیاست و حکومت و حکمرانی، گسست یا ارتباط بسیار ضعیفی بوده است.

در جمع‌بندی از یک طرح پژوهشی انجام شده توسط مرکز مطالعات عالی بین‌المللی دانشگاه تهران، می‌توان از این منظر، کاستی‌های ذیل را در پژوهش‌های علوم سیاسی یافت: ۱. نبود ارتباط میان تصمیم‌گیران حکومتی و پژوهشگران علوم سیاسی و دانشگاهی؛ ۲. فاصله گرفتن علم سیاست و پژوهش‌های سیاسی از واقعیات و تحولات سیاسی و پویش‌های تصمیم‌گیری و سیاسی؛ ۳. عدم سوق یافتگی پژوهشگران به پژوهش‌های راهبردی و همچنین عرصه آموزش دانش سیاسی؛ ۴. غالب بودن آموزش بر پژوهش‌های راهبردی در علم سیاست ایران. (سینایی، ۱۳۹۲: ۲۶۶)

به دلایل ذکر شده و همچنین آموزش نظری‌بنیاد و غیر کاربردی در علوم سیاسی ایران، مرجعیت این رشته در نزد حکمرانان و حکومت ایران به رسمیت شناخته نشده است. تا زمانی که اعتبار و مرجعیت این رشته به رسمیت شناخته نشود و استقلال این رشته پذیرفته نشود، شاهد استمرار گسست ارتباطی بین عرصه آکادمیک و دانشگاهی علوم سیاسی و عرصه پراتیکی و حکمرانی خواهیم بود و دانش‌آموختگان این رشته با عدم انگیزه و یأس مواجه خواهند شد. در نهایت، در نبود این ارتباط و عدم استفاده از بنیادهای نظری و

مطالعات علوم سیاسی در ساحت حکمرانی و تصمیم‌سازی سیاسی، تکرار خطاها با مدیریت افراد غیر تخصصی و کوییدن بر طبل تجربه در ایران استمرار خواهد یافت.

۵. کم‌توجهی به پژوهش‌های بین‌رشته‌ای

۶. کم‌توجهی به تلفیق رویکردهای چندسطحی خرد و کلان در پژوهش‌های سیاسی و ...

د) انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران

۱. ضرورت توجه بیشتر به پژوهش‌های کاربردی

بحث کاربرد در علم سیاست، وقت بسیاری از دانشمندان این رشته را در دو دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ گرفته است؛ به طوری که عده‌ای اعتقاد دارند علم سیاست منحصرأ باید به دنبال نظریه‌پردازی برود و عده‌ای دیگر قائل به عملیاتی‌سازی و کاربردی‌سازی این رشته‌اند. مکتب فرارفتارگرایی به صورتی معقول این معضل و دوگانگی را حل و بر ترکیب هر دو رویکرد تأکید کرد. (سریع‌القول، ۱۳۸۰: ۲۶)

در عرصه علوم اجتماعی و سیاسی، در حالت کلی می‌توان دو نوع پژوهش را از یکدیگر تمایز داد: یک) پژوهش‌های بنیادین، هدف از انجام این نوع پژوهش‌ها توسعه شناخت و دانش نظری است نه ارائه پیشنهادها کاربردی؛ دو) پژوهش‌های کاربردی، هدف از انجام آنها شناخت مسائل یا بحرانهای جامعه و ارائه راهبردهای واقعی برای رفع آنها و بهبود حکمرانی است (مک‌ناب، ۲۰۰۵: ۱۴). پژوهش‌های بنیادین با تولید دانش برای درک بیشتر سروکار دارند، اما پژوهش‌های کاربردی با تولید دانش برای اقدام به عمل مرتبطند. پژوهش‌های بنیادی با مسائل نظری و توسعه معرفتی پیرامون جهان اجتماعی سروکار دارند، اما پژوهش‌های کاربردی معطوف به مسائل اجتماعی و عملی، نتایج عملی، حل مسائل و بحرانها و ارائه خط مشی‌ها و راهکارهای عملی یا کارآمدسازی خط مشی‌های موجودند. پژوهش‌های کاربردی، عمل‌گراتر و در پی ایجاد تغییرات واقعی و اصلاح‌گرایانه‌اند و هدف اصلی از انجام آنها، بازده عملی و استفاده از نتایج است. (بلیکی، ۱۳۹۰: ۷۳)

منظور از کاربردی و عینی‌سازی آن پژوهش‌ها، به معنی کم‌توجهی به پژوهش‌های بنیادین و نظری نیست؛ زیرا پژوهش‌های بنیادین، لازمه پژوهش‌های کاربردی به ویژه در مسائل اجتماعی‌اند. مراد از کاربردی‌سازی آن است که طرح تحقیق، نوع پرسشها، مفاهیم به کار رفته و فرضیه‌سازی پژوهشگر به گونه‌ای طراحی شود که در نهایت، گرهی را بگشاید. لذا نباید از نگاه فنی و کاربردی در جهان اجتماعی و سیاسی پیچیده شونده امروز غافل شد. هم‌اکنون، نگرش کاربردی به فرهنگ جهانی تبدیل شده است. (سریع‌القول، ۱۳۸۰: ۲۷)

کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران ۲۵۳

میل به کشف حقیقت، پژوهشگران را به کندوکاو درباره حل مسائل و چالشهای اساسی سیاسی و اجتماعی می‌کشاند. از دید ترز بیکر، دو معیار مهم در انتخاب موضوع عبارتند از: یک) موضوع باید قابل تحقیق باشد؛ دو) واقعاً به شناخت ما از جامعه بیفزاید و به طرح و ارائه راه حل برای مشکلات و چالشهای اساسی سیاسی و اجتماعی و اقتصادی جامعه پردازد. (بیکر، ۱۳۸۸: ۱۰۵)

اساساً فلسفه وجودی تحقیق، شناخت ریشه‌های پیدایش مسئله به وجود آمده در یک جامعه و ارائه راه حل برای رفع آن است. در جهان سیاست، هر روز با رویدادهای سیاسی گوناگونی مواجهیم؛ تحقیقات کاربردی معطوف به راهبرد می‌توانند به مثابه بازوی فکری و کمکی برای حکومتها برای رفع بحرانها یا جلوگیری از تبدیل آنها به بحرانهای بزرگ عمل کنند. پژوهشها در راستای دغدغه‌های علمی اندیشمندان، پژوهشگران و به طور کلی دغدغه‌های جامعه علمی انجام می‌شوند. پژوهشها بایستی در راستای موضوعاتی باشند که ارزش تحقیق علمی را داشته باشند و گرهی از گره‌های جامعه را باز کنند. لذا اولین مرحله یک تحقیق، احساس وجود یک مشکل مهم در جامعه است و به دنبال شناخت مسئله، بایستی راهبرد عملی ارائه شود. (نادری و نراقی، ۱۳۷۰: ۴۷)

از آنجا که علوم سیاسی در ارتباط با قدرت سیاسی و حکومت و تعامل آن با نیروهای اجتماعی است، لذا پژوهشگران سیاسی و اندیشمندان سیاسی - اجتماعی می‌توانند مکمل خوبی برای حکومتها برای تحقق حکمرانی بهتر باشند. کارآمدی و عملکرد بهتر به مثابه یک عامل مهم مشروعیت‌زا و ثبات‌بخش عمل می‌کند. سوق دادن پژوهشها به سمت پژوهشهای بنیادین و کاربردی و حل مسائل و چالشهای جامعه می‌تواند منجر به کارآمدسازی حکومت و رفع بحرانها شود.

در این ارتباط، پیشنهادها ذیل می‌توانند مفید باشند: ۱. ضرورت ارتباط مستمر بین اساتید، دانشجویان و مؤسسات تحقیقاتی با حکومت برای تحقق حکمرانی خوب؛ ۲. ضرورت توجه به واکاوی بحرانهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور و استفاده از روشهای نوین و بومی‌سازی آنها برای رفع بحرانهای کشور؛ ۳. ضرورت پرهیز از انجام پژوهشهای تکراری و کمتر مهم تاریخی. البته رجوع دوباره به اطلاعات تاریخی برای واکاوی بخشی از ریشه‌های بحرانهای فعلی و نگاه به داده‌های تاریخی از دریچه دیگر ضروری است؛ ۴. ضرورت بسترسازی مناسب سیاسی، اجرایی، معنوی - فکری (تشویقی) و مالی از سوی حکومت و نهادهای اجرایی برای تحقیقات با تأکید بر بحرانهای سیاسی - اجتماعی جاری.

ب) ضرورت توجه بیشتر به پژوهش‌های بین رشته‌ای در علوم سیاسی

علوم سیاسی یکی از رشته‌هایی است که اصطلاحاً «بین رشته‌ای»^۱ نامیده می‌شود و این موضوع به آن، جذابیت زیادی می‌دهد. علوم سیاسی با رشته‌هایی همچون: جامعه‌شناسی، تاریخ، فلسفه، جغرافیا، اقتصاد و روان‌شناسی، مرزهای مشترک دارد و به همین خاطر، می‌تواند افق فکری و اطلاعاتی دانشجویان را بیشتر گسترش دهد. با این وجود، پژوهش‌ها در علوم سیاسی ایران عمدتاً در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی، تاریخ سیاسی و فلسفۀ سیاسی متمرکز بوده‌اند.

در این ارتباط، «امر اجتماعی» یک مقولۀ بسیار مهم است. منظور آنکه، پدیده‌ها و بحران‌هایی که در جامعه روی می‌دهند، ریشه‌های گوناگون اجتماعی دارند؛ لذا تبیین آنها بایستی دارای جامعیت از حیث زوایای تحلیل باشد و تک‌بعدی صورت نگیرد. از این منظر، بین رشته‌ای بودن علوم اجتماعی، به ویژه رشته علوم سیاسی، اهمیت شایان توجهی دارد. اتخاذ چنین رویکردی، از یک سو منجر به رفع همه ریشه‌های بحران‌ها و چالش‌های اساسی جامعه شده و از سوی دیگر، به نهادینه‌سازی و تقویت تعاملات، اخلاق علمی جمعی و روحیۀ سیستمی در بین پژوهشگران دانشگاهی و غیر دانشگاهی و نیز پیوند بین حکومت و نهادهای حکومتی با مؤسسات پژوهشی می‌انجامد.

اقتصاد سیاسی یکی از حوزه‌هایی است که پژوهش‌های سیاسی در ایران می‌توانند به سمت آن سوق داده شوند؛ البته تا امروز کمتر مورد توجه بوده است. به دلایل ذیل، در علوم سیاسی پژوهش‌های بین رشته‌ای در حوزه اقتصاد سیاسی بیش از گذشته ضرورت دارند: ۱. جهانی شدن شتابان اقتصادی و گسترش وابستگی‌های متقابل اقتصادی بین ملتها در عرصۀ جهانی؛ ۲. بحران‌های اقتصادی جهانی و تأثیرپذیری کشورهای جهان از این بحرانها؛ ۳. وابستگی جدی بحران‌های سیاسی (بحران مشروعیت، مشارکت، بی‌تفاوتی سیاسی و) با بحران‌های اقتصادی؛ ۴. تأثیر قابل توجه عوامل اقتصادی بر رفتار انتخاباتی و رفتار سیاسی گروهها، نخبگان و شهروندان؛ ۵. گسترش قابل توجه فساد اقتصادی در کشورهای جهان، به ویژه در کشورهای در حال گذار.

روان‌شناسی سیاسی نیز یکی از حوزه‌هایی است که در پژوهش‌های سیاسی تا حد زیادی مورد بی‌توجهی واقع شده است. علم سیاست، علمی است که روابط قدرت در سطح فردی، گروهی و دولت را بررسی می‌کند. در پس رفتار سیاسی افراد، انگیزه‌ها و نیت‌هایی هست. علوم سیاسی نیز نمی‌تواند رابطه بین انگیزه‌های درونی و رفتار سیاسی افراد و سیاست در سطح فردی یا خرد را نادیده بگیرد. با عنایت به این رویکرد، می‌توان رفتار سیاسی نخبگان، شخصیتها و شهروندان را در پژوهش‌های سیاسی مطالعه کرد.

ج) ضرورت توجه به روشهای پیمایشی و میدانی

روش پیمایشی یکی از روشهای رایج در جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و روان‌شناسی است و فنون جمع‌آوری اطلاعات در این روش عبارتند از: پرسشنامه، مصاحبه، مشاهده و تحلیل محتوای کمی. هدف از پژوهشهای پیمایشی آن است که با مقایسه و ارتباط دقیق داده‌های کمی به استنباط علی و همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته رسید (دواس، ۱۳۷۶: ۱۶). به تعبیری؛ استفاده از تکنیک پرسشنامه، بهترین راه و گاهی تنها راه برای دانستن این است که مردم در حال حاضر راجع به بحرانهای سیاسی-اجتماعی و اقتصادی موجود چه نظر و تفکری دارند یا چگونه واکنش نشان دهند. (مانهیم و ریچ، ۱۳۷۷: ۱۸)

در عصر حاضر، بر خلاف گذشته، معرفت و شناخت علمی در حیطه مسائل سیاسی و اجتماعی صرفاً در منابع مکتوب خلاصه نمی‌شود. لذا مشاهده دقیق و ارتباط مستقیم و بی‌واسطه پژوهشگر سیاسی-اجتماعی برای شناخت دقیق و جامع و حل مسائل و بحرانها یا چالشها ضرورت یافته است. از این منظر، قاعده‌مند کردن مشاهدات و مطالعات میدانی و پیمایشی برای تدوین رساله‌ها یا تزه‌های دانشجویی در سطح جهانی، حکایت از اهمیت دقیق بینی و تجربه اولیه و مستقیم در تحقیق و پژوهشها در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی دارد. تحقیق‌های پیمایشی و میدانی می‌توانند کمک بسیار مهمی در روشمندسازی و واقع‌بینی در حیطه علم سیاسی ایفا کنند و شناخت را عمیق ساخته و سپس به تبع شناخت واقعی، اقدام به حل مسائل کرد. (سریع‌العلم، ۱۳۸۰: ۲۵-۲۴)

برخی از مهم‌ترین دلایل یا ضرورت‌های استفاده از روشهای پیمایشی عبارتند از: ۱. بخش مهمی از رسالت پژوهشگران علوم سیاسی انجام تحقیق پیرامون چالشها و بحران‌های جدید است. لذا انجام این تحقیقات نمی‌تواند بی‌نیاز از روشهای پیمایشی باشد. ۲. بخش عمده‌ای از پژوهشهای علوم سیاسی به ویژه در دموکراسی‌های غربی به سمت پژوهشهای پیمایشی و آزمون‌پذیر سوق یافته‌اند و در ارزیابی مقالات بر استفاده از این روش تأکید می‌کنند. ۳. روشهای نظری-تاریخی از مزیت آزمون‌پذیری دقیق و علمی نتایج در روشهای پیمایشی برخوردار نیستند. گفته می‌شود این روشها، پژوهشها را به کلی گویی سوق می‌دهند و نتایج ملموس و عینی به دست نمی‌دهند.

ه) روش انجام تحقیق و جامعه آماری

روش انجام این تحقیق، پیمایشی و تکنیک جمع‌آوری داده‌ها از نوع پرسشنامه بسته است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت آماری توصیفی و استنباطی با استفاده از آماره‌های مناسب و از طریق بسته آماری SPSS است. جامعه آماری تحقیق، کلیه دانشجویان علوم سیاسی در گرایشهای مختلف در مقطع کارشناسی ارشد (در مرحله پایان‌نامه) و کلیه دانشجویان دکتری دانشگاههای تهران، تربیت مدرس، علامه

طباطبایی، شهید بهشتی، اصفهان و شیراز هستند. با عنایت به عدم حضور برخی از دانشجویان در دو مقطع یاد شده در دانشگاه و کم بودن تعداد دانشجویان و عدم بررسی دیدگاه دانشجویان وارد نشده به مرحله پایان‌نامه در مقطع ارشد، ترجیح داده شد که کل دانشجویان جامعه آماری مورد پرسش واقع شوند.

در این تحقیق، کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی دانشجویان با توجه به دخالت و احتمال تأثیرگذاری متغیرهای دموگرافیک یا جمعیتی، عضویت یا عدم عضویت دانشجویان پرسش‌شونده در تشکلات مدنی و میزان شرکت آنها در بحث‌های سیاسی و همایشها و جلسات و میزان بحث پیرامون مسائل سیاسی و اجتماعی در خانواده بررسی شده‌اند. نتایج تحقیق صرفاً توصیفی نبوده و تحلیل آماری استنباطی را نیز شامل می‌شود. گفتنی است ضرایب آلفای کرونباخ برای تمام طیفها بالاتر از $0/6$ است که نشان می‌دهد انسجام درونی طیفها تأمین شده است.

برای سنجش متغیر مشارکت، از گویه‌هایی با مضامین میزان مشارکت در جلسات و همایشهای سیاسی، پیگیری رویدادهای سیاسی ایران و جهان، تألیف مقاله و یادداشت‌های سیاسی، میزان بحث در مورد مسائل سیاسی در خانواده و جامعه استفاده شده است. برای سنجش متغیر کاستی‌ها، گویه‌هایی مانند تکراری بودن موضوع پایان‌نامه‌ها، دردساز بودن موضوعات بکر، دشواری پژوهشهای بین رشته‌ای، موانع پژوهشهای کاربردی، مشکلات انجام تحقیقات با موضوع مسائل ایران مورد استفاده قرار گرفتند.

و) یافته‌های کمی تحقیق

فرضیه نخست: پاسخگویان (دانشجویان تحصیلات تکمیلی علوم سیاسی)، پژوهشهای موجود در علوم سیاسی ایران را دارای کاستی‌های زیاد می‌بینند و انتظارات آنها در رفع کاستی‌ها و توجه به ضرورتها، از جمله کاربردی‌سازی پژوهشها در حد بالایی است.

جدول ۱، ویژگی‌های توزیع پراکندگی متغیرهای کاستی‌های پژوهش و انتظارات پژوهش را نشان می‌دهد. میانگین نمره کاستی‌ها برابر با $22/14$ است. از آنجا که میانه توزیع این متغیر برابر با 22 است، می‌توان گفت که دانشجویان کاستی‌های پژوهش در علوم سیاسی ایران را در سطح نسبتاً بالایی ارزیابی کرده‌اند. این متغیر با شش گویه سنجیده شده و حداقل نمره ممکن 6 و حداکثر آن 30 و میانگین این دو 18 است. با مقایسه میانگین مشاهده شده، می‌توان گفت که کاستی‌های پژوهش از نظر دانشجویان خیلی بالاست. در مورد متغیر انتظارات، نمره میانگین برابر با $28/33$ است. با توجه به اینکه میانه این توزیع 33 و بالاتر از میانگین است، می‌توان گفت که دانشجویان انتظارات بالایی در حیطه پژوهش در دانشگاه دارند. این متغیر با 9 گویه سنجیده شده است. در این ارتباط، حداقل و حداکثر نمره ممکن به ترتیب 9 و 45 و میانگین مورد انتظار 27 است. اما میانگین مشاهده شده، بالاتر از این مقدار است که نشان می‌دهد

کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران ۲۵۷

دانشجویان انتظارات پژوهشی بالاتر از میانگین دارند. بنابر این، فرضیه نخست و اصلی پژوهش در حد بسیار بالایی تأیید می‌شود و حکایت از آن دارد که دانشجویان تحصیلات تکمیلی، پژوهش‌های موجود در این رشته را دارای کاستی‌های جدی می‌دانند و انتظار دارند پژوهش‌ها با گذر از این کاستی‌ها، به سمت پژوهش‌های بین رشته‌ای و کاربردی معطوف به حل چالش‌های جامعه سوق یابند.

جدول ۱: توزیع پراکندگی متغیرهای کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی از دید دانشجویان

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	ضریب چولگی	ضریب کشیدگی	حداقل مشاهده شده	حداکثر مشاهده شده
کاستی‌ها	۱۵۲	۲۲/۱۴	۲/۹۷	-۰/۲۲	-۰/۰۸	۱۴	۲۹
انتظارات	۱۴۱	۲۸/۳۳	۳/۸۷	-۰/۷۰	۱/۷۹	۱۷	۴۳

جدول ۲، توزیع فراوانی پاسخها به گویه‌های مربوط به کاستی‌های پژوهشی را به همراه میانگین هر گویه نشان می‌دهد. گویه‌ها به کمک طیفهای پنج قسمتی پرسیده شده‌اند و بدین ترتیب، حد پایینی و بالایی میانگین‌ها بین یک تا پنج است. نمره میانگین یک، به معنی کمترین موافقت و نمره میانگین پنج به معنی بیشترین موافقت با گویه است. البته برای سهولت کار، طبقات کاملاً موافق با موافق و کاملاً مخالف با مخالف ترکیب شده‌اند. میانگین گویه‌ها تفاوت چندانی با هم ندارند و بیشترین نمره میانگین مربوط به گویه‌های «برخورد محتاطانه با موضوعات مربوط به ایران» و «دردساز بودن موضوعات بکر» است. از سوی دیگر، کمترین میانگین نیز مربوط به گویه «گرایش دانشجویان به بررسی موضوعات سیاسی اجتماعی کشورهای دیگر» است. بیشترین موافقت، مربوط به گویه «برخورد محتاطانه با موضوعات مربوط به ایران» و بیشترین مخالفت مربوط به گویه «گرایش دانشجویان به بررسی موضوعات سیاسی اجتماعی کشورهای دیگر» است.

جدول ۲: توزیع فراوانی پاسخها به گویه‌های کاستی‌های پژوهشی

میانگین	مخالف	بی نظر	موافق	
۳/۵۷	۱۵/۲	۱۹/۰	۶۵/۹	در پایان‌نامه‌ها عمدتاً گرایش به موضوعات تکراری است.
۳/۹۱	۱۱/۹	۱۰/۰	۷۸/۲	از دید بیشتر دانشجویان، پایان‌نامه‌ها با موضوعات جدید و نسبتاً بکر، دردسرساز تلقی می‌شوند.
۳/۷۴	۸/۱	۱۸/۲	۷۳/۶	موضوعات پژوهشی بین رشته‌ای عمدتاً دشوار تلقی می‌شوند.
۳/۲۵	۱۳/۳	۲۳/۶	۶۳/۰	تا کنون دانشگاه مشوق موضوعات پژوهشی کاربردی نبوده است.
۳/۹۵	۹/۵	۱۰/۸	۷۹/۷	دانشجویان نسبت به موضوعات مرتبط با شناخت چالش‌های سیاسی-اجتماعی ایران بسیار محتاطانه عمل می‌کنند.
۳/۱۶	۳۴/۷	۲۴/۵	۴۲/۸	دانشجویان بیشتر گرایش به بررسی موضوعات سیاسی اجتماعی کشورهای دیگر دارند تا ایران.

۲۵۸ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۷

در نمونه مورد مطالعه، ۹۱ درصد افراد در مقطع کارشناسی ارشد و ۹ درصد در مقطع دکتری تحصیل می‌کنند. ۳۱ درصد زن و ۶۹ درصد مرد هستند. از نظر وضعیت تأهل، ۲۹/۵ درصد پاسخگویان متأهل و و بقیه مجردند. از نظر وضعیت اشتغال، ۱۷ درصد شاغل و بقیه غیر شاغلند. از نظر محل سکونت دائمی، ۲۷/۵ درصد در تهران، ۳۰ درصد در مرکز استانها، ۳۰ درصد در شهرها و ۱۱/۳ درصد در روستا زندگی می‌کنند.

فرضیه دوم: بین عضویت در یک یا چند تشکل مدنی - صنفی و تلقی از کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی دانشجویان ارتباط معناداری وجود دارد. بین متغیر مشارکت عملی دانشجویان در مباحث سیاسی - اجتماعی و انتظارات پژوهشی آنان، ارتباط مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۳، نتایج آزمون همبستگی میان متغیرهای مستقل میزان مشارکت و عضویت مدنی در انجمنها با متغیرهای وابسته کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی دانشجویان را نشان می‌دهد. با توجه به سطح معناداری، می‌توان گفت که فرضیه مربوط به این متغیرها تأیید می‌شود. با توجه به مقدار ضریب همبستگی و جهت آن، می‌توان استنباط کرد که هر چه مشارکت افراد در مباحث پیرامون مسائل سیاسی و اجتماعی بیشتر باشد، به همان نسبت، دیدگاههای چنین افرادی نسبت به وجود کاستی‌ها در پژوهشهای علوم سیاسی، پررنگ‌تر و جدی‌تر شده و انتظارات پژوهشی آنان با تمرکز بر شناخت و راهبردهای پیرامون چالشهای اساسی جامعه، کاربردی و بین رشته‌ای شدن تحقیقات تقویت می‌شود. همچنین هر چه عضویت دانشجویان در تشکلهای و گروههای مدنی بیشتر باشد، ارزیابی آنها از وجود کاستی در پژوهشهای علوم سیاسی تقویت شده، انتظارات آنان در حوزه پژوهشی تقویت و گسترش می‌یابد. بنابراین فرضیه ۲ و ۳ نیز تأیید می‌شوند.

جدول ۳: آزمون همبستگی مشارکت در بحثها و عضویت مدنی با ارزیابی از کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی

عضویت مدنی		مشارکت در بحثها		متغیرهای مستقل
معناداری	ضریب همبستگی	معناداری	ضریب همبستگی	متغیرهای وابسته
۰/۰۳	۰/۱۱	۰/۰۴	۰/۲۱	کاستی‌ها
۰/۰۰۲	۰/۱۷	۰/۰۰۰	۰/۲۸	انتظارات

فرضیه سوم: متغیر جنسیت و قومیت در میزان تلقی از کاستی‌ها و سطح انتظارات پژوهشی پاسخگویان تأثیرگذار است.

در جدول ۴، نتایج آزمون تفاوت میانگین راجع به متغیر وابسته انتظارات پژوهشی بر اساس متغیرهای دو شقی جنسیت و قومیت ارائه شده است. از آنجا که قومیت پاسخگویان غیر فارس‌زبان از نظر فراوانی برای آزمون تفاوت میانگین کافی نبود، این متغیر تبدیل به دو گروه فارس‌زبان و غیر فارس‌زبان شد. با توجه به سطح معناداری می‌توان گفت که تفاوت معناداری میان دانشجویان زن و مرد از نظر نمره کاستی‌ها وجود ندارد؛ اما بر اساس متغیر قومیت، دانشجویان فارسی‌زبان نسبت به غیر فارسی‌زبان، به طور معناداری، کاستی‌های پژوهش را بیشتر ارزیابی می‌کنند.

کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی در علوم سیاسی ایران ۲۵۹

جدول ۴: آزمون تفاوت میانگین ارزیابی کاستی‌ها بر اساس متغیرهای جنسیت و قومیت

متغیر مستقل	طبقات	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	سطح معناداری
جنسیت	زن	۲۲/۸۱	۲/۸۷	۱/۹۲	۰/۰۵۹
	مرد	۲۱/۸۴	۲/۹۷		
قومیت	فارس	۲۲/۴۳	۳/۰۸	۱/۷۸	۰/۰۳
	غیر فارس	۲۱/۷۶	۲/۷۹		

جدول ۴، برونداد آزمون تفاوت میانگین نمره انتظارات را بر اساس متغیرهای جنسیت و قومیت نشان می‌دهد. با توجه به سطح معناداری، مشخص می‌شود که متغیر جنسیت رابطه‌ای با میزان انتظارات ندارد؛ اما رابطه متغیر قومیت معنادار است. در ارتباط با قومیت، باید گفت که این متغیر تأثیر معناداری بر نوع و میزان تلقی از کاستی‌ها و انتظارات پژوهشی نداشت.

جدول ۵: آزمون تفاوت میانگین انتظارات بر اساس متغیرهای جنسیت و قومیت

متغیر	طبقات	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	سطح معناداری
جنسیت	زن	۳۳/۴۷	۳/۰۱	۰/۴۱	۰/۱۴
	مرد	۳۳/۱۸	۴/۲۳		
قومیت	فارس	۳۳/۵۸	۳/۹۲	۰/۹۳	۰/۴۳
	غیر فارس	۳۲/۹۶	۳/۷۶		

جدول ۵، نتایج آزمون تفاوت میانگین کاستی‌ها را بر اساس متغیرهای وضعیت تأهل و محل سکونت نشان می‌دهد. اگر چه نمره میانگین کاستی‌ها برای مجردها بیشتر از متأهلان و برای دانشجویان غیر تهرانی بالاتر از دانشجویان تهرانی است، اما این تفاوتها معنادار نبوده؛ لذا رابطه‌ای بین این متغیرهای دو شقی و نمره کاستی‌ها وجود ندارد.

جدول ۶: آزمون تفاوت میانگین کاستی‌ها بر اساس متغیرهای وضعیت تأهل و محل سکونت

متغیر	طبقات	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	سطح معناداری
وضعیت تأهل	مجرد	۲۲/۲۲	۳/۰۹	۰/۵۲	۰/۶۰
	متأهل	۲۱/۹۵	۲/۶۷		
محل سکونت	تهران	۲۲/۱۲	۳/۰۳	۰/۰۹	۰/۹۰
	غیر تهران	۲۲/۱۷	۲/۹۵		

جدول ۶، برونداد آزمون تفاوت میانگین انتظارات دانشجویان را بر اساس متغیرهای وضعیت تأهل و محل سکونت نشان می‌دهد. با توجه به سطح معناداری می‌توان گفت که بین وضعیت تأهل و انتظارات

دانشجویان رابطه وجود دارد؛ به این معنی که افراد متأهل میانگین انتظاراتشان بالاتر از افراد مجرد است. اما بین محل سکونت و نمره انتظارات دانشجویان رابطه‌ای وجود ندارد.

جدول ۷: آزمون تفاوت میانگین انتظارات بر اساس متغیرهای وضعیت تأهل و محل سکونت

متغیر	طبقات	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	سطح معناداری
وضعیت تأهل	مجرد	۳۲/۸۵	۳/۸۶	۰/۰۲	۰/۰۴۵
	متأهل	۳۴/۲۸	۳/۷۳		
محل سکونت	تهران	۳۲/۵	۳/۴۶	۱/۳۷	۰/۱۷
	غیر تهران	۳۳/۵۲	۳/۹۸		

ز) نتیجه‌گیری

در این نوشتار، با عنایت به نقش مهمی که پژوهش‌های روشمند می‌توانند در توسعه کشورها ایفا کنند، کاستی‌های موجود در پژوهش‌های علوم سیاسی ایران و نیز انتظارات پژوهشی دانشجویان تحصیلات تکمیلی در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری علوم سیاسی در پنج دانشگاه دولتی، با دو روش تحقیق کمی-پیمایشی و کیفی بررسی قرار شدند. یافته‌های کمی تحقیق نشان داد که کاستی‌های پژوهش از نظر دانشجویان و انتظارات آنها در این حیطه از میانگین بالاتر است؛ بدین معنی که اکثر دانشجویان، حیطه پژوهش را واجد کاستی‌های زیادی می‌دانند و وضعیت موجود پژوهش، انتظارات آنها را برآورده نمی‌سازد.

همچنین بین متغیرهای عضویت مدنی و میزان مشارکت و بحث در مورد مسائل سیاسی اجتماعی و نمره کاستی‌ها و انتظارات، رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد؛ به این معنی که دانشجویان با پیشینه عضویت در تشکلهای مدنی و نیز درگیرشدگی بیشتر در گفتگوها پیرامون مسائل و چالش‌های سیاسی-اجتماعی کاستی‌های پژوهشی در علوم سیاسی را به مراتب بیشتر از سایرین دانسته و ارزیابی می‌کنند. چنین افرادی دارای انتظارات پژوهشی بالا بوده، تمایل دارند پژوهش‌ها به صورت جدی‌تر به سمت کاربردی و بین رشته‌ای شدن با تمرکز بر مسائل و چالش‌های جامعه ایران، سمت و سو یابند.

در ارتباط با متغیرهای دموگرافیک، باید گفت که تأثیر متغیر جنسیت در ارتباط با ارزیابی کاستی‌های پژوهشی و نیز انتظارات پژوهشی تأیید نشد. از حیث متغیر قومیت، دانشجویان فارسی‌زبان نسبت به سایر قومیت‌ها، به طور معناداری کاستی‌های پژوهشی در دانشگاه را بیشتر ارزیابی می‌کنند. در مورد انتظارات نیز همین طور بود، اما تفاوت در حد کم بود. همچنین افراد متأهل به طور معناداری انتظارات بالاتری از افراد مجرد دارند؛ اما در مورد کاستی‌ها به لحاظ آماری، معنادار نبود. در ارتباط با تأثیر متغیر محل سکونت بر کاستی و انتظارات پژوهشی، رابطه و تأثیر معناداری دیده نشد.

منابع

- بلیکی، نورمن (۱۳۹۰). طراحی پژوهش‌های اجتماعی. ترجمه حسین چاوشیان. تهران: نی.
- بیکر، ترزال (۱۳۸۸). نحوه انجام تحقیقات اجتماعی. ترجمه هوشنگ ناییبی. تهران، نی، چ سوم.
- تافلر، هایدی و آلوین تافلر (۱۳۷۶). به سوی تمدن جدید، ترجمه محمدرضا جعفری. تهران: سیمرخ.
- تقوی، سید محمدعلی و مهسا ادیبی (۱۳۸۹). «ضعف سنت نقد در پژوهش علوم سیاسی در ایران». پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پنجم، ش ۲.
- دلاوری، ابوالفضل (۱۳۸۵). «ویژگی‌ها و گرایش‌های علوم سیاسی در ایران: نگاهی از دریچه نشریات تخصصی این رشته». پژوهشنامه علوم سیاسی، سال اول، ش ۵.
- دواس، دی.ای. (۱۳۷۶). پیمایش در تحقیقات اجتماعی. ترجمه هوشنگ ناییبی. تهران: نی.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۰). روش تحقیق در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل. تهران، پژوهش فرزانه.
- سلیمی، حسین (۱۳۹۲). «نقد علم‌گرایی به معنی گریز از روش نیست». مجموعه مقالات وضعیت پژوهش در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ایران. تهران: نیاک.
- سید امامی، کاووس (۱۳۸۹). «جای خالی پژوهش‌های تجربی در علوم سیاسی ایران». پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پنجم، ش ۲.
- سید امامی، کاووس (۱۳۹۲). «جای خالی پژوهش‌های تجربی در علوم سیاسی ایران». مجموعه مقالات وضعیت پژوهش در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ایران. تهران: نیاک.
- سینایی، وحید (۱۳۹۲). «پژوهش‌های علم سیاست و فرایند تصمیم‌گیری در ایران». مجموعه مقالات وضعیت پژوهش در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ایران. تهران: نیاک.
- کیویستو، پیتر (۱۳۷۸). اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نی.
- مانهایم، کارل و ریچارد ریچ (۱۳۷۷). روش و تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- نادری، عزت‌الله و مریم سیف نراقی (۱۳۷۰). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی. تهران: بدر.
- وبستر، فرانک (۱۳۸۲). نظریه‌های جامعه‌اطلاعاتی. ترجمه مهدی داوودی. تهران: وزارت امور خارجه.
- Baker, Theres L. (2009). **Doing Social Research**. Translated to Persian by Hooshang Nayebi. 3ed Edition. Tehran, Nei Publication.
- Blaikie, Norman (1991). **Designing Social Research**. Translated to Persian by Hosein Chavoshian. Tehran: Nei Publication.
- Delavari, Abolfazl (2006). "Characteristics and Attitudes of Political Sciences in Iran". Political Sciences Quarterly, First year, No. 5.

- Divas, D.A. (1997). **Survey in Social Researches**. Translated to Persian by Hooshang Nayebi. 3ed Edition. Tehran: Nei Publication.
- Kivisto, Peter (1999). **Key Ideas in Sociology**. Translated to Persian by Manouchehr Saboori. Tehran: Nei Publication.
- Manheim, Richard & Richard Rich (1998). **Method Research in Political Science, Empirical Analysis**. Tehran: Markaz Nashre Daneshgahi.
- McNabb, David (2005). **Research Methods for Political Science**. New Delhi: Prentice Publications.
- Naderi, Ezzatollah & Maryam Seif Naraghi (1991). **Research Methods and the Way of its Evaluation in Humanity Science**. Tehran. Badr Publications.
- Salimi, Hosein (2013). “**Criticism of Scientism doesn’t mean to Escape of Method**”. M.A Shirkhani & M. Tisheyar (Eds). *The State of Research in Political Science and International Relations*. Tehran: Neyak Publications.
- Sariolghalam, Mahmood (2001). **Research Method in Political Science and International Relations**. Tehran: Pazohesh Farzan Publication
- Seyyed Emami, Kavous (2010). “**The Empty of Empirical Researches in Iran’s Political Sciences**”. *Political Sciences Quarterly*, Fifth year, No. 2.
- Seyyed Emami, Kavous. (2013). “**The Empty of Empirical Researches in Iran’s Political Sciences**”. M.A Shirkhani & M. Tisheyar (Eds). *The State of Research in Political Science and International Relations*. Tehran: Neyak Publications.
- Sinaei, Vahid (2013). “**Politics Researches and Policy Making Process in Iran**”. M.A Shirkhani & M. Tisheyar (Eds). *The State of Research in Political Science and International Relations*. Tehran: Neyak Publications.
- Taghavi, Seyed Mohammad Ali & Mahsa Adibi (2010). “**Weakness of Criticism in Political Sciences’ Researches in Iran**”. *Political Sciences Quarterly*, Fifth year, No. 2.
- Toffler, Heidi & Alvin Toffler (1997). **To New Civilization**. Translated to Persian by Mohammadreza Jafari. Tehran: Simorgh Publication.
- Webster, Frank (2003). **Theories of Information Society**. Translated to Persian by Mahdi Davoodi. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

